

агульную логіку правіла, многія з нас пастаянна шукаюць адказы на падобныя прыватныя пытанні.

Як бачым, выданне новай рэдакцыі “Правіл”, якая шмат у чым удакладніла і ўпарадкавала правапісную сістэму, усё ж не пазбавіла карыстальнікаў беларускай мовы ад пэўных цяжкасцяў у напісанні некаторых уласных імён, асабліва іншамоўнага паходжання. Застаецца чакаць выхаду ў свет універсальнага лексікаграфічнага даведніка, акадэмічнага слоўніка ўласных імён, які б ліквідаваў адкрытыя пытанні, не знятыя “Правапісам–2008” або проста аб’ектыўна не ахопленыя ім, які б змог стаць не толькі добрым дарадцам, каторага так сёння не стае, а менавіта той ідэальнай “апошняя інстанцыя”, адлюстраваннем агульнапрынятай, усталяванай абсалютнай ісціны пры выбары таго ці іншага напісання, што значна спрыяла б захаванню адзінства моўнага рэжыму ва ўсіх сферах выкарыстання беларускай мовы.

Літаратура

1. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь, 2008. – 144 с.
2. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1959. – 160 с.

Ж.Я. Белакурская

СТРУКТУРНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ ЛІЧЭБНІКАЎ У БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

Статус лічэбніка як паўназначнай часціны мовы акрэслены на сённяшні час дастаткова поўна і паслядоўна, аднак патрэбна адзначыць, што структура гэтага старажытнага класа слоў з колькасна-лікавым значэннем вызначаецца моваведамі далёка не аднастайна.

Традыцыйна лічэбнікі падзяляюцца на простыя, складаныя і састаўныя. Ніякіх спрэчак сярод даследчыкаў не выклікае група састаўных лічэбнікаў, якія ўтвараюцца шляхам спалучэння простых ці складаных лічэбнікаў (напрыклад, дваццаць пяць, трыста семдзесят, тысяча дзевяцьсот восемдзесят чацвёрты). Складаным з’яўляецца пытанне наконт прыналежнасці тых ці іншых слоў да групы простых і складаных лічэбнікаў. Так, у Акадэмічнай граматыцы беларускай мовы [5, с. 117] да простых адносяцца лічэбнікі, якія маюць адзін корань (тры, чатыры, тысяча), а да складаных – словы, якія маюць дзве асновы (адзінаццаць – дваццаць, трыццаць, пяцьдзесят, дзевяноста, семсот і г.д.). П.П. Шуба ў падручніку па сучаснай беларускай мове адзначае, што лічэбнікі другой дзесяткі (адзінаццаць-дзевятнаццаць) і лічэбнікі дваццаць, трыццаць з’яўляюцца суфіксальнымі дэрыватамі ад лічэбнікаў першай дзесяткі. Выразна вылучаюцца два карані ў лічэбніку дзевяноста. Складанымі ж лічэбнікамі, па меркаванні прафесара П.П. Шубы, з’яўляюцца лічэбнікі, якія абазначаюць дзесяткі і сотні (пяцьдзесят, шэсцьдзесят, семдзесят, восемдзесят, дзвесце, трыста, чатырыста, пяцьсот) [18, с. 117].

Прычына ўзнікнення праблемы структурнай класіфікацыі лічэбнікаў звязана, напэўна, са старадаўнасцю лічбавых слоў. Будучы самай абстрактнай

катэгорыяй мовы, словы з лічбавым значэннем былі спачатку нязменнымі. Пазней, у праславянскай мове, яны прыпадобіліся да назоўнікаў і прыметнікаў: пачалі скланяцца, набылі прыметы роду і нават ліку.

Як сведчаць гісторыкі мовы, лічэбнікі ад *адзінаццаці* да *дзесятнаццаці* ўтварыліся шляхам злучэння пры дапамозе прыназоўніка *на* слоў *адзін*, *два*, *тры*, *чатыры* і г.д. са словам *дзесяць* у форме былога меснага склону: *один + на + десете*, *два + на + десете* і г.д. форма *десете* з цягам часу змянілася на *десять*, а затым у выніку пэўных фанетычных змен ператварылася ў сучасную форму *-ццаць*. Сучасная форма лічэбнікаў *дваццаць* і *трыццаць* паходзіць са старажытнага спалучэння слоў *два* і *тры* са словам *дзесяць* у форме назоўнага склону былога парнага (*два + десети*) і множнага (*тры + десете*) ліку. У выніку спрашчэння формы пераўтварыліся ў сучасную форму *-ццаць*. Лічэбнікі *пяцьдзесят* - *восемдзесят* утварыліся шляхам злучэння слоў *пяць*, *шэсць*, *сем*, *восем* са словам *дзесяць* у форме роднага склону множнага ліку (*десетъ*). У аснове сучаснага лічэбніка *дзвесце* ляжыць старажытнае спалучэнне слоў *два* і *сто* ў форме назоўнага - вінавальнага склону былога парнага ліку: *дъве + съте*, а лічэбнікі *трыста*, *чатырыста* ўтварыліся шляхам злучэння слоў *тры* і *чатыры* са словам *сто* ў форме былога назоўнага склону множнага ліку (*съта*). У сучасных лічэбніках *пяцьсот* - *дзесяцьсот* выступаюць з адпаведнымі фанетычнымі зменамі старажытных спалучэнні лічэбнікаў *пяць*, *шэсць*, *сем*, *восем*, *дзесяць* са словам *сто* ў форме роднага склону множнага ліку (*сътъ*). Застаецца няясным з пункту гледжання ўтварэння лічэбнік *дзесяноста*. Відавочна толькі тое, што ў склад яго ўваходзяць назвы *дзесяць* і *сто*. Такі пункт погляду адносна этымалогіі лічэбнікаў выказаў П.В. Вярхоў у працы “Лічэбнік у беларускай мове (параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі)” [7, с. 17]. Такого ж меркавання прытрымліваецца і прафесар Л.І. Бурак [6, с. 135–136].

Усе вышэйназваныя лічэбнікі з цягам часу змяняліся ў выніку пэўных фанетычных працэсаў, аднак іх марфемны статус з пункту погляду сучаснай марфемікі і словаўтварэння - пытанне спрэчнае. Так, у словаўтваральным слоўніку беларускай мовы (Бардовіч А.М., Круталевіч М.М., Лукашанец А.А.) лічэбнікі ад *адзінаццаці* да *дзесятнаццаці* і лічэбнікі *дваццаць* і *трыццаць* падаюцца як простыя, вылучаюцца, напрыклад, суфікс *-аццаць* (*дв + аццаць*) і суфікс *-наццаць* (*два + наццаць*) [4, с. 26]. У марфемным слоўніку беларускай мовы А.М. Бардовіча, Л.М. Шакуна, выдадзеным у 1989 годзе, словы тыпу *адзінаццаць*, *пятнаццаць*, *семнаццаць* і г.д. таксама падаюцца як простыя: *адзінаццаць* або *адзін-аццаць*, *пят-наццаць*, *сем-наццаць* і г. д., а ў дужках пазначаецца, што гістарычна ў гэтых словах вылучаліся іншыя часткі, напрыклад, *пят-на-ццаць*, *сем-на-ццаць* і г. д. У лічэбніках ад *пяцідзесяці* да *васьмідзесяці* вылучаюць частку *-дзесят*, у лічэбніках *дзвесце*, *трыста*, *чатырыста*, *пяцьсот*, *шэсцьсот* і г. д. вылучаюць адпаведна часткі *-сце*, *-ст*, *-сот* [3]. Трэба сказаць, што лічэбнікі *пяцьдзесят* - *восемдзесят*, *дзвесце*, *трыста*, *чатырыста*, *пяцьсот*, *шэсцьсот* і г. д. не выклікаюць спрэчак і сярод

мовазнаўцаў: усе даследчыкі адносяць іх да складаных лічэбнікаў, выдзяляючы ў іх складзе два карані.

Зусім не так аднастайна вырашаецца пытанне аб структурнай прыналежнасці лічэбнікаў адзінаццаць - дзевятнаццаць, дваццаць, трыццаць. Некаторыя вучоныя лічаць частку -ццаць суфіксам і адносяць лічэбнікі з гэтай часткай да простых. Такую класіфікацыю прапануе У.В. Анічэнка ў кнізе “Мовы ўсходніх славян” [2, с. 199–200], а таксама Н.В. Гаўрош, В.У. Азаранка, А.С. Васілеўская ў падручніку “Беларуская мова: тэсты” [8, с. 130]. Л.І. Сямешка, І.Р. Шкраба, З.І. Бадзевіч у “Курсе беларускай мовы” таксама лічаць гэтыя лічэбнікі простымі, але яны падзяляюць саму групу простых лічэбнікаў на невытворныя (складаюцца з кораня і канчатка) і вытворныя (утвораныя пры дапамозе суфіксаў). Да апошняй падгрупы і адносяцца, па іх меркаванні, лічэбнікі адзінаццаць - дзевятнаццаць, дваццаць, трыццаць [13, с. 355–356]. Аднак існуе і процілеглая думка адносна структуры гэтых лічэбнікаў. Два карані, або дзве асновы, бачаць у іх, а значыць, і адносяць да складаных, П.Я. Юргелевіч (“Курс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі”) [18, с. 210], Б.А. Плотнікаў і Л. А. Антанюк (“Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум”) [11, с. 219], Л.І. Бурак (“Сучасная беларуская мова”) [6, с. 135–136], В.Дз. Старычонок (“Беларуская мова. Школьны слоўнік-даведнік”) [14, с. 161]. М.В. Абабурка ў “Параўнальнай граматыцы беларускай і рускай моў” адзначае асобнае месца лічэбнікаў адзінаццаць - дзевятнаццаць, дваццаць, трыццаць. Ён звяртае ўвагу на так званую апрошчанасць назвы, але таксама адносіць гэтыя лічэбнікі да складаных [1, с. 111–112].

Пытанне, як бачна, няпростое, і на яго няма адназначнага адказу. Няма адзінага меркавання наконт структурнай класіфікацыі лічэбнікаў і ў рускім мовазнаўстве. Частка рускіх даследчыкаў падзяляе лічэбнікі паводле структуры на простыя, складаныя і састаўныя, адносячы да другой групы лічэбнікі, якія ўтварыліся з двух простых і маюць у сваім складзе дзве асновы. Напрыклад, такая класіфікацыя падаецца ў падручніку “Современный русский язык” Д.Э. Разенталя, які адносіць да складаных лічэбнікаў словы адзінаццаць - дзевятнаццаць, дваццаць, трыццаць, пяцьдзесят, дзевяноста, дзвесце і г. д., у гэтую ж групу Д.Э. Разенталь уключае і фальклорныя лічэбныя словы трыдзець і трыдзець [12, с. 333]. Іншыя вучоныя, напрыклад, М.М. Шанскі, падзяляюць лічэбнікі на простыя, вытворныя і састаўныя, адносячы да вытворных аднаслоўныя лічэбнікі, якія складаюцца або з простага лічэбніка і суфікса, напрыклад, адзінаццаць, пятнаццаць, або з двух простых лічэбнікаў, напрыклад, восемдзесят, шэсцьсот і г. д. [16, с. 200]. У “Кароткім даведніку па сучаснай рускай мове” вытворныя лічэбнікі ў сувязі з гэтым нават падзяляюцца на афіксальныя (адзінаццаць, пятнаццаць, дваццаць і г. д.) і складаныя (пяцьдзесят, восемдзесят, трыста і г.д.) [9, с. 261]. А вось у падручніку па сучаснай рускай мове пад рэдакцыяй Л.А. Новікава можна сустрэць іншае размеркаванне лічэбнікаў па структурных групам. Так, Л.А. Новікаў, як і Д.Э. Разенталь, падзяляе лічэбнікі на простыя, складаныя і састаўныя, але

група простых, паводле Л.А. Новікава, дзеліцца на падгрупы. У першую падгрупу ўключаюцца невытворныя лічэбнікі, у тым ліку і лічэбнік дзевяноста. Да другой падгрупы адносяцца суфіксальныя лічэбнікі з суфіксамі -наццаць, -ццаць (адзінаццаць - дзевятнаццаць, дваццаць, трыццаць). У групу простых лічэбнікаў Л.А. Новікаў уключае таксама зборныя і парадкавыя лічэбнікі, адносячы іх да асобных падгруп. Групу складаных лічэбнікаў, па меркаванні Л.А. Новікава, складаюць словы, якія маюць два карані, другі з якіх - гэта лічэбнік дзесяць або сто [10, с. 437].

Такім чынам, праблема структурнай класіфікацыі лічэбнікаў складаная, канчаткова не вырашаная. Да сённяшняга часу пытанне застаецца спрэчным, і ў адказе на яго даследчыкі займаюць дыяметральныя пазіцыі, падмацаваныя гістарычнымі каментарыямі. Так, П.В. Вярхоў у брашуры “Лічэбнік у беларускай мове (параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі)”, даючы падрабязныя гістарычныя звесткі, падзяляе лічэбнікі на простыя, складаныя і састаўныя, адносячы да складаных лічэбнікі ад адзінаццаці да дзевятнаццаці, дваццаць, трыццаць, а таксама дзвесце, трыста, чатырыста, шэсцьсот і г. д. [7, с. 14]. Ф.М. Янкоўскі ў “Гістарычнай граматыцы беларускай мовы” прытрымліваецца такой жа класіфікацыі лічэбнікаў, адзначаючы, што ў лічэбніках адзінаццаць - дзевятнаццаць былы прыназоўнік на, на якім у беларускай мове замацаваўся націск, стаў унутранаю часткай слова (інтэрфіксам), а частка -ццаць у гэтых жа лічэбніках і лічэбніках дваццаць, трыццаць фактычна стала суфіксам, гэтыя словы скланяюцца, як і лічэбнікі пяць - дзевяць. А ў словах пяцьдзесят – восемдзесят, пяцьсот – дзевяцьсот другая частка не стала суфіксам, па склонах змяняюцца абедзве часткі гэтых слоў [19, с. 176].

На складанасць праблемы структурнай стратыфікацыі лічэбнікаў у свой час звярнуў увагу і прафесар А.Я. Супрун. Прытрымліваючыся традыцыйнага падыходу, ён падзяляе лічэбнікі на простыя, складаныя (вытворныя) і састаўныя, адзначаючы, што ў дэфініцыях гэтых тэрмінаў мае месца некаторы разнабой [15, с. 54]. Так, напрыклад, лічэбнікі пятнаццаць, пяцьдзесят, пяцьсот у Акадэмічнай граматыцы рускай мовы называюцца састаўнымі, у іншых курсах рускай мовы яны могуць называцца складанымі або вытворнымі. Па меркаванні А.Я. Супруна, генетычна, па паходжанні, складаныя, або вытворныя, лічэбнікі ўтварыліся са спалучэнняў асобных частак, кампанентаў, звязаных па спосабе падпарадкавання. З цягам часу з лічэбнікамі, утворанымі спосабам падпарадкавальнай сувязі, адбыліся некаторыя змены, накіраваныя на ўсталяванне большай спаянасці іх частак. Так, напрыклад, з’явіўся кампанент -ццаць, у словах жа з гэтым кампанентам першая частка поўнасю перастала змяняцца. Першапачатковае значэнне -ццаць пачало забывацца, гэты кампанент ператварыўся ў суфікс. Дарэчы, пры гэтым А.Я. Супрун спасылаецца на працу В.В. Вінаградава, “Руский язык”. Словы дваццаць, пятнаццаць перасталі лічыцца складанымі, але набылі статус вытворных. Трэба дадаць, што ў іншых лічэбніках такая ступень цэласнаафармленасці таксама не дасягнута. Так, у

словах тыпу дзвесце, пяцьсот пры скланенні змяняюцца абедзве часткі [15, с. 56–58].

Складана, нават з пункту погляду сучаснага мовазнаўства, сцвярджаць, якая класіфікацыя з’яўляецца правільнай, які структурны падзел больш дакладны. Тым больш, што, нягледзячы на сваю старажытнасць, лічэбнік як асобная частціна мовы – гэта адносна новае ўтварэнне. Таму можна спадзявацца, што з цягам часу пытанне структурнай класіфікацыі лічэбнікаў знойдзе сваё канчатковае вырашэнне.

Літаратура

1. Абабурка М.В. Параўнальная граматыка беларускай і рускай мовы. - Мн.: Вышэйшая школа, 1992. – 224 с.
2. Анічэнка У.В. Мовы ўсходніх славян. - Мн.: Універсітэцкае, 1989. – 318 с.
3. Бардовіч А.М., Шакун Л.М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. - Мн.: Вышэйшая школа, 1989. – 718 с.
4. Бардовіч А.М., Круталевіч М.М., Лукашанец А.А. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. - Мн.: Бел. Навука, 2000. – 413 с.
5. Беларуская граматыка. У 2-х частках, Ч.1. - Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.
6. Бурак Л.І. Сучасная беларуская мова. - Мн.: Вышэйшая школа, 1985. – 319 с.
7. Вярхоў П.В. Лічэбнік у беларускай мове (параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі). - Мн.: Выдавецтва БДУ, 1961. – 36 с.
8. Гаўрош Н.В., Азарка В.У., Васілеўская А.С. Беларуская мова: тэсты. - Мн.: Вышэйшая школа, 2007. – 349 с.
9. Краткий справочник по современному русскому языку. - М.: Высшая школа, 1995. - 382 с.
10. Новиков Л.А. Современный русский язык / под общей ред. Л.А. Новикова. - Санкт-Петербург: Издательство “Лань”, 2001. – 855 с.
11. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. - Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 671 с.
12. Розенталь Д.Э. Современный русский язык. - М.: Высшая школа, 1984. – 735 с.
13. Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. - Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
14. Старычонок В.Дз. Беларуская мова. Школьны слоўнік-даведнік. - Мн.: Інтэрпрэсэрвіс, 2002. – 367 с.
15. Супрун А.Е. Славянское числительное. - Мн.: Издательство БГУ, 1969. – 232 с.
16. Шанский М.М. Современный русский язык / под ред. М.М. Шанского. - Л.: Просвещение, 1981. – 584 с.
17. Шуба П.П. Сучасная беларуская мова. Марфаналогія, марфалогія. - Мн.: Універсітэцкае, 1987. – 334 с.
18. Юргелевіч П.Я. Курс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі. - Мн.: Вышэйшая школа, 1974. – 302 с.
19. Янкоўскі Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы, Выданне 2. - Мн.: Вышэйшая школа, 1983. – 271 с.